

तंदुकरा परिवारचा नमस्कार

पर्यावरण दिनाच्या निमित्ताने पर्यावरण संरक्षण आणि संवर्धना - वर लक्षात होईल, व्याख्याने आयोजित केले जातील, लेख लिहिले जातील, यात शंका नाही. पण पर्यावरण रक्षणा ही जशी एक गरज आहे, तशी ती एक मानसिकताही आहे. एखादी गोष्ट ज्ञानरूपात येण्यासाठी गरजेची जाणीव होणे आणि त्यानुसार मानसिकता बदलणे, या दोन्ही गोष्टी आपसूक असतात. पर्यावरण रक्षणात या दोन्ही गोष्टी एकत्र केवळ येणार, हा प्रश्न नेहमीच मला पडतो.

आजची मक्की माझ्या नजरेसमोर येतात, वारातील फलरा रक्षणावर, झोपून ओतणारे, ती पुढागळण वानेन घडणारे, प्रवासात आगगाडीतून किना मारारी - बसपथून व्हाऊनपणे नोहर फलरा टाकणारे, उधाणात किना सहजीवाची नोहर गेल्यावर तिथेच लागून आणि टाकणारे पर्याय टाकून जाणारे आणि हॅन्डसिटिंग आणि तहसल पर्याय कोठेही टाकणारे, शाह्यतील खुशिसित नागरीक तसेच कोठेही शौनाळा नसणारे, सुरात संडाखानी व्यनस्था कर - प्कारात खतत नकार देणारे, स्वतःच्या धरंभोवतीना, रस्थाना परिसार कधीही स्वच्छ न राखणारे रनेव्यातीळ तथाकथित अशिसित नागरीक! परिसरा नावतन्ही बेफिकिरी आम्हा भारतीयामध्ये इतकी रनेक रनेव्याती आहे की, पर्यावरण रक्षणा भारतात अशक्यत मायने! जोखन शिखर करणारे, कातडी, वस्त्रे, इतर अकथन यांना व्यापार करणाराची प्राप्तीना - पक्ष्यांना मारणारे, जेवढे पर्यावरणाले दुकसात करतात, तेवढेच किना कसानेच साहजकी दुकसात आपल्या या बेफिकीर वृत्तीमुळे होत असावे!!

या न बेफिकीर वृत्तीने प्रतिदिन सरकारी - खासकीय कारभारात पडले, तर नवल नाही. पुष्पानेच उदाहरण घेतले तर इथल्या हनामाना, नातावरणाना, व व्याख्याना नळवळवणाना जबाबदारी विचार न करता मागितलेल्या आणि दिलेल्या इमारती - वांधकामाच्या परवानग्या, गिनारची नसूनही घुसडलेली व्यापारी आणि औद्योगिक संकुके, दुकाने आणि वाजारेखा यांनी होऊ दिलेली अस्ताव्यस्ता वाढ आणि या दानांमुळे रनेकी मानसकानी आणि कोणांनी नसूनच, वाहणांनी रक्षारी, यातूनच वाढ किती होईल, याचा विचार न करता जाळलेले प्रशासन, हे खरे नाही अकथंयसमोर येते.

नागरीक आणि शासन या दोन्ही सारांवर जाळवणाऱ्या या बेफिकिरीला सामाजिक जबाबदारीचा जाणिवेचा अभाव असेही म्हणता येईल. प्रा. रा. ग. राधक यांनी एका व्याख्यानात या बेफिकिरीने रनेव्यातीने साधरीकरण केले होते. हाच माते भारतीय माणूस, निरोपण, रिडू माणूस, स्वतःचा आणि स्वतःच्या उन्नति-पोशा प्राप्तीत इतका गुंतलेला असतो, की सामाजिकनिपसीचा जबाबदारीचा हाच लक्षणात येत नसित. तो स्वतःचे वार नवलच हेवोळ, पण परिसराकडे दुर्लक्ष करील. या परंपरागत रनेव्यातीने आधुनिक शिक्षणही मात करून शकलेले नाही, असं साध्या-मा

बोफिनोर ^{वर्तमान} ~~सुखी~~ ~~मरुत~~ ~~दिसून~~ ~~येत~~. यात नवल नाही कारण आधुनिक शिक्षण अभिजित आणि आस्थाही लागणारी कारखाने - उद्योग यांचे जितके लक्ष देत, तितके सामाजिक, वैयक्तिक मूल्ये देत नाही. अखेरीस काही कॉलेज विद्यार्थ्यांनाही विचारले, "तुमच्यात नवी तरी कसलता होणार? समाज, राष्ट्रीय प्रश्न, ते सोडविण्यासाठी काळोखे प्रयत्न, राष्ट्राध्यक्ष प्रश्न, यांची कमी नवी तुम्ही करत आ?"

उत्तरेत नाही! मला उत्तर मिळाले. "आपल्यात नवी होणार, मग काय प्रयत्न? काय खाने-प्याने, जुळे गरम पांय, जुळे पाय चांगले मिळते? यावर" नाही कोणतंय संशय नंगनार पृथ्वीक, पण प्रत्यक्ष माध्यमांनी याने महत्त्व पुरेपूर जोडून घेतले आणि मागणी तसा पुरवठा या न्यायाने सोनीही पालण्या पालणे आणि रक्षणे-या रक्षणे संकेत कसा नंगनार? सामान्य प्रसारण जारी केले. रवेड्या तसुपा आणि तुसुपीही याने मंत्राणे मारली गेली आहेत.

जव हो, नंग करत! हा मंत्र नंगनार की पर्यावरणावर होणा परिणाम होणारना. कारण उपभोगलेकी प्रत्येक वस्तू परिसरात नंगरत किना टाकातू माळ म्हणून प्रगट होत असते, मग ते मळ-मूत्र असो, एउसरे-नंगनार मिश्रणा असोत, किना कोडेकेकी, जुकी झालेकी गाडी किना संगणक असो! एतुण जितके जेन जास्त, तितका नंगरत जास्त, तितका निसर्गावर आघात जास्त. मग पूर्वीची कायकरीते राष्ट्रपती, कमीत कमी रवली करणानी, मीविण्यासाठी, महत्तरपणासाठी तरतूद करणानी मूल्ये गेली कुठे? पर्यावरणीय अभ्यासात याने उत्तर सापडतं हे शास्त्र सांगतं की वनमाजत ऊर्जा वापर जसा वाढत जातो, तसा सगळं वस्तू महंग होत जातनात. हे कशातुळे होतं?

माथूस जेव्हा उती, उपोग, अगदी जेन जरी करून लागलेकी, तेव्हा तो ऊर्जा आणि निसर्गातले कोणतं तरी द्रव्य - माती, पाणी, वायू, कोरंउ वगैरे - याना संयोग घडून आणतो. टाणून त्याला जेव्हापरत तेव्ही प्राप्ती नशील होत नाही. कारण ऊर्जा आणि द्रव्य यांचे पुष्कळसे प्रमाण नाथान जातं. रवलीतून हजार 20, कोरंउ असलेकी माती काढची, तिव्या उण्यात देऊन माजली, तर 100 20 जोळादा नील प्राप्ती होते, हजार रवली नशी! हा नाया जाणारा भाग लक्षात घेऊन न वस्तूची किंमत हरनावी लागते. उदाहरण-रवलीत नाया जाणा-या माळाने मूल्य डाराने लागतं. उदाहरणाने जितके रवे जास्त, तितके प्रत्येक रवेत नाया जाणारी ऊर्जा न द्रव्य जास्त, एतुळे उदाहरण-रवली जास्त. परिणामी किंमती आणि महागाई नाथतात. प्रगत राष्ट्रांत ऊर्जा भरपूर नापरली जात, टाणुळे तिवे सगळं वस्तू महंग असतात, आपल्याला सहज परवडणा-या किंमती नसतात, हे परदेशी जाणा-या प्रत्येक भारतीय व्यक्तीला माहीत असते!

उदाहरण-रवली माळ लागला की सरकारकडे अर्थसहाय्य माग -

ज्यांनी प्रावृत्ती वाढते. सरकारही जसं साहाय्य देतं, कारण या उद्योगांनं
 अर्थव्यवस्थेतलं, राजकारणातलं महत्त्व. सांजी जास्त गोठ्या पुरविल्यानी
 क्षमता नगरे. पण पर्यावरणदृष्ट्या मान हे मृगजळ आहे. गोधर्मत ऊजा
 न अन्न यांना वापर करी होत नाही, तोधर्मत साहाय्य घेऊनही किमती
 कधीच रताळी येत नाहीत. परिणामी या नव्या किमतीच्या वस्तू प्कारण
 थोडे शाहक निरत घेऊ शकतात. कारण किमतीच्या प्रमाणात त्यांनं
 उल्लेख वाढत नाही. मग हर प्रकार शाहकाज आकृष्ट करण्याने प्रकार सुख
 होतात जाहिराती, सबळती, उधारी यांती भयतं नाही तर कावेक कामिजांद्वारे
 जगतेला नोन करण्याने, सुरवाते, मजेत जागण्याने अडे दिले जाणत,
 ज्यांना अशा वाजारपेठेत स्थान मिळते, ते स्वतः जंगळ नवकण तिळा
 हातभार लावतात आणि इतरांना असंख्य प्रबोधने दारनवीत सुटतात.
 यासाठी न्यायी शिक्षणपद्धती वाजारपेठेला जुंपली जाते. ऊजा आणि दोमे
 निरनिराळ्या मार्गांनी नशी स्वस्तात दिव्यनिता येतीत, यांनर संशोधन
 केंद्रित होते, शाहकाज अकर्षित करण्यासाठी निरनिराळी तंत्रे वापरणारी एक
 नवी आचारसंहिता आस्तीत्वात येते.

रतनी आणि उल्लेख यांनी तोंडाभेकणी करणावा प्रत्येकांनीच अशा उडत
 आणि प्रलही निर्माण होणाऱ्या नवनव्या पैनी उपभोगासाठी दुप्पट काम
 करावे लागते, सुखत, मजेत जागण्यासाठीही शावपेठ करावी लागते. गोठ्या
 २० नशीत आमळे जीवनमान राखण्यासाठी अमेरिकेतील व्यक्तीला पूर्वीच्या
 दुप्पट काम करावे लागते, असे आढळून आले आहे. याका मृगजळ
 नाही म्हणायजे तर काय म्हणायजे?

ऊजा प्रलंड प्रमाणात वापरणाऱ्या, जवळ हो पैण करा! संस्कृतीची
 उत्तम प्रतीके म्हणजे पुष्ता-मुंनईसारकी शहरे. या वाहारातील मादला
 शाहक संख्येवरून इथला ऊर्जेना वापर लक्षात यावा, इथे प्रलही उभ्या
 साह्याच्या उंन उंन दुपार ती, हातील सुविधा, त्यासाठी लागणारे रडते, विजेत
 व टेलिफोनच्या तारांने जोडे आणि मगरे, इथल्या रहिनाशांने जीवनमान
 वागविण्यासाठी कोणारी माळनी ने-आण यांवरून एकूण ऊर्जेने परिमाण
 लक्षात येते. ही शहरे आणि तशीच जीवनमान टिकविण्यासाठी महाराष्ट्रातील
 इतर प्रदेशांका कोणती 'सन्सिडी' (साहाय्य) घ्यावी लागते याने उन्नत
 उद्येहरण म्हणजे आज आढळतेले विजेने भारविशमन, इथल्या सुविधा,
 आणि शहरांना पुरवठा करणारी नेत्रे, मादळ रडणी म्हणून उरलेल्या
 महाराष्ट्राकडे ने १२ तास नीजपुरवठ्याद्विवाय राहणे लागते! जवळ हो
 पैण करा! संस्कृती निरनिराळ्या कशा प्रकारच्या 'सन्सिडी' उप-
 कोषित करताते, हे सांगण्यासाठी व्हातंन पुस्तक लिहावे लागेल.

आज जागविलारी विजेची टनाई दूर करण्यासाठी मग नीज
 उल्लेख करण्यातु भर दिला जातो, काटकरांतीने तिजा वापर करण्यातु
 नेळ. कोणी एन्शन सुख करण्याला आउह धरते, तर कोणी विधुत्तरता

यथा राजाजीकल्पानां महत्सु संगतो. ऊर्जा काणि इव यथा
मापरातो लु याद आणी मादती प्रयुगाई शोभा संनधि जवमाकरा।।।
उत्तुन कजलेका लही, रेल जाणत

हा संनधि कक्षात आली तरन पयानरणा सुश्रुत्याची शक्यता
आहे. जेव ही नैव नरा ही संस्कृती विसर्गाती प्रत्येक गोष्ट कोरना हुन
देता असते, प्रदुषित करीत असते. या संस्कृतीचा गरजा मातानिष्काराची
हवा, पाणी, माती, जैविक पदार्थ हे प्रसंग प्रमाणात वापरले जातात असा
हा वापर होताना ही विसर्ग-संपत्ती अधिनास्तिक प्रदुषित होते. विसर्गा-
मुन मोफत प्राप्त होणा-या सुविधाही नष्ट होतात. उदाहरणार्थ, हवा आणि
पाणी विसर्गित. शुद्ध होणा-या क्रिया; जिविनीनी सुपीकता विसर्गितरीही
मातानिची जाण्याची क्रिया; कचरा, शकार पदार्थ यांचे विसर्गित; निवारण
होण्याची क्रिया; नसंडित जळवण; अंगळे, मनस्पती यांचे आच्छादन नष्ट
आल्याने नातानरणा सौम्य होण्याची थांबलेली क्रिया; कोरक, पक्षी, प्राणी
वापर आच्छादने नीजवहन, परागीकरण यांचे रचनाकारण. शहरांचा
अवतीभवती तर या सुविधांचा प्रभाव प्रत्यक्षीने जाणवतो.

पुण्याचे उदाहरण घेतले तर समोसतीचा टेकड्यावर रमारतीची
आक्रमण काल्याने नातानरणा सौम्य होण्याची क्रिया थांबली आहे. आजूबाजूचा
ठांगरातून येणारे नदुयंरुन कोठे प्रदुषित आल्याने नदीका सुद्ध पाण्याच्या
पुरवठा थांबला आहे. नदीकाठचा मोलव्या जागा नष्ट आल्याने तेवंचा
मळवणवळनात अडथळे निर्माण आले आहे. पुण्याची वाढ आसंधतातीक
आतडो एकर सुपीक जमीन, वरे, अमरती, वरे, आसंधतातीक वरे, आसंधतातीक
शहरातील सम निहिरोंने चाणीही मिथ्याकायक उरलेके नाही. नातानरणा
पाणी आणि जतीन यांचा प्रदुषणाचा विवरण्यात पुणे शहर सापडले आहे.

काही जागळक संस्था आणि नागरीक सामिकरुन लक्ष देणारा संस्था
आले आहे. सायकल-वापराचा उमेजन दिले जात आहे. परा ह्यानरोवर
काही रस्ते आणि विभाग यांत स्वयंकीरित नाहणाचा पूर्ण वेदी हवी नाही तर
सायकल चाळविणे म्हणजे आसंधतातीक प्रयत्न करणा-यासुद्धे आहे दिवकड्या
मातानिष्काराची लक्षकळ सुद्ध आहे, परा साजरोवर देकड्या योग्य तरेने
दिरणा रराव्यात यासाठी लक्षा घेऊनी, जागळक नागरीक आणि प्रशासन यांचा
"जीन मनेजमेंट कांमिटीने" यांस्तने व्यवस्थापन केले पाहिजे. नदीच्या पात्रात जीव-
विनिधना वाढविण्यावर भर ह्या. हेचचा लक्षकळनाळा अडथळा करणा-या
सम गोष्टींची तेथून हकाळपट्टी करायला हवी. शहराचा सीमांवर मोलव्या
जागा, दिरवळी, वृक्षासूट, गनताळ तसेच यासाठी आरक्षण ह्या. या गोष्टी
ने योग्य व्यवस्थापन करणा-यांमिरी संयुक्त समिती हवी. ऊर्जा वापर
नुसत्या जो कमी करीत अशा व्यक्ती, संस्था, उद्योग यांना करावून सुट
नगरेसारखा खनळती ह्या. काही भारतीय शहरांची नाहणाची ररवारी
कमी करणा-याठी सम कक्षांचा नाहणे एका दिवशी तर विभाग कक्षांचा-

दुसरा दिवशी, असा पर्याय होऊन काढलेला आहे. अशासारकी पद्धत पुष्कळ वापरण्यास हरकत नसावी. इंग्रजांशी अर्जेन्ना वापर मोठ्या प्रमाणात करतात, तसेच इंग्रजां भोगतालेल्या वातावरणावरही विपरीत परिणाम होतो. अशा वास्तव्यांमार्गी उद्योग मिळू नये म्हणून हावर बंद काढायला हवेत. महापाळेकडे अनेक उद्योग विकसित केले आहेत. ह्यामध्ये स्थानिक जैमानेनिधाना मादिकांसाठी प्रयत्न हवेत.

अर्जेन्ना कमीतकमी वापर करण्यावर आधारित नवी तंत्रपद्धती जागा विकसित होऊ लागली आहे. भारतीय उद्योगांमध्ये बंधू हाऊस मध्ये काढले आहे. कापूस, रंगत यांचा उपयोग अर्जेन्नासाठी करण्याचे प्रयत्न होत आहेत. यांमून मिळवारी अर्जेन्ना मर्यादित मर्यादाचे वापरण्याचे तंत्रही वेगळे असेल. अशा उद्योगांना प्रोत्साहन मिळणे उत्तम आहे.

अर्जेन्ना कमीतकमी वापर होऊ शकण्यातील सुरवाती गुंतागुंती आहे. नैजनाजी, नंगळनाहू यांना जेरन उत्तर आहे आदि पर्यायवा तंत्रकला वापरण्याचे कामक आहे!

प्रकाश गोळे
 जीव ज्ञानिदानकी हा. सोसायटी
 माझादरना, पुणे ४११००८